

Rozdział 5

Patryk Igor Gutierrez

Wrocławskie Centrum Rozwoju Społecznego

Zespół Dialogu Międzykulturowego

ORCID: [0000-0002-4368-0662](https://orcid.org/0000-0002-4368-0662)

Aktywizacja zawodowa cudzoziemców na przykładzie spółdzielni socjalnej – analiza wybranych uregulowań prawnych

*Professional activation of foreigners on the example
of a social cooperative – the analysis of selected legal
regulations*

Streszczenie

Niniejsza praca dotyczy wybranych uregulowań prawnych związanych z aktywizacją zawodową cudzoziemców na przykładzie spółdzielni socjalnej. W szczególności omówiono takie kwestie, jak możliwość zakładania przez cudzoziemców spółdzielni socjalnych oraz zatrudnienia w nich innych osób. Przeprowadzona analiza wskazuje, że aktywizacja zawodowa cudzoziemców w ramach spółdzielni socjalnej może stanowić istotne wsparcie dla osób, które mogą być zagrożone marginalizacją, wykluczeniem społecznym.

Słowa kluczowe

cudzoziemcy, spółdzielnia socjalna, wykluczenie społeczne, aktywizacja zawodowa, osoby bezrobotne

Key words

foreigners, social cooperative, social exclusion, professional activation, the unemployed

Wprowadzenie

Przedmiotem niniejszego opracowania jest zagadnienie aktywizacji zawodowej cudzoziemców w Polsce na przykładzie spółdzielni socjalnej. Za cel przyjęto zilustrowanie możliwości zakładania spółdzielni socjalnej przez cudzoziemców oraz zatrudnianie w nich innych osób. Cudzoziemcy, którzy przyjeżdżają do Polski z różnych państw świata, starają się zalegalizować swój pobyt głównie w celu podjęcia pracy lub studiów¹. W niniejszej

¹ Strona internetowa Urzędu do Spraw Cudzoziemców: <https://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-okresowe/raport-roczny-legalizacja-pobytu/2018-2/> [dostęp 05.08.2019].

pracy „cudzoziemcami” są określone przede wszystkim osoby², które przybyły do Polski z państw spoza Unii Europejskiej³ i nie mają obywatelstwa polskiego. Ponadto wyłączeni są obywatele państw członkowskich Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA), do których należą Islandia, Liechtenstein, Norwegia i Szwajcaria⁴.

Chociaż zgodnie z obowiązującymi uregulowaniami postępowania administracyjne w sprawach o zalegalizowanie pobytu teoretycznie powinny być zakończone do miesiąca, a w pewnych przypadkach w ciągu dwóch miesięcy, to w praktyce trwają one znacznie dłużej – na co zwrócił już uwagę Rzecznik Praw Obywatelskich (dalej: RPO) w piśmie z dnia 10 sierpnia 2018 r. (o znaku: XI.540.16.2018.JS). W piśmie tym RPO podkreśla: „że ustawa o cudzoziemcach nie wskazuje terminu załatwienia sprawy, w przypadku złożenia przez cudzoziemca wniosku pobytowego, zgodnie z art. 35 § 3 ustawy Kodeks postępowania administracyjnego załatwienie sprawy wymagającej postępowania wyjaśniającego powinno nastąpić nie później niż w ciągu miesiąca, a sprawy szczególnie skomplikowanej – nie później niż w ciągu dwóch miesięcy od dnia wszczęcia postępowania”⁵. Jednocześnie w tym miejscu należy wspomnieć, że organ, przed którym prowadzone początkowo są postępowania w sprawach o legalizację pobytu cudzoziemców, jest uprawniony do przedłużenia terminu ich zakończenia w określonych sytuacjach, na podstawie art. 109 ustawy o cudzoziemcach (dalej: u.c.) w związku z art. 35 § 5 Kodeksu postępowania administracyjnego (dalej: KPA). A zatem na długość prowadzonych postępowań w sprawach o legalizację pobytu cudzoziemców mają wpływ zarówno przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego⁶, jak i ustawy o cudzoziemcach⁷.

Geneza oraz definicja spółdzielni socjalnej w prawie polskim

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że „prace koncepcyjne nad wykorzystaniem spółdzielczej formuły gospodarowania w ramach polityki zatrudnienia nie są

² Jednocześnie należy mieć na uwadze różnego typu porozumienia międzynarodowe, których Polska jest państwem–stroną, gdyż mogą one w stosunku do obywateli danego państwa regulować odmiennie ich status (na tle pozostałych).

³ Aktualnie do państw członkowskich Unii Europejskiej należy 28 państw (stan na dzień 5 sierpnia 2019 r.): Austria, Belgia, Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Litwa, Luksemburg, Łotwa, Malta, Niemcy, Polska, Portugalia, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Szwecja, Węgry, Włochy, Zjednoczone Królestwo. Por. strona internetowa Unii Europejskiej: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_pl [dostęp 05.08.2019].

⁴ Zob. szerzej: strona internetowa “Statistics Explained”: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:European_Free_Trade_Association_\(EFTA\)/pl](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:European_Free_Trade_Association_(EFTA)/pl) [dostęp 05.08.2019].

⁵ Zob. szerzej: strona internetowa Rzecznika Praw Obywatelskich: [https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystąpienie do MSWiA w sprawie przewlekłości postępowań legalizacyjnych wobec cudzoziemców.pdf](https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystąpienie%20do%20MSWiA%20w%20sprawie%20przewlekłości%20postępowania%20legalizacyjnych%20wobec%20cudzoziemców.pdf) [dostęp 05.08.2019].

⁶ Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2096), art. 35.

⁷ Ustawa o cudzoziemcach (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2094 z późn. zm.), art. 109; dalej u.c.

w Polsce niczym nowym”. B. Godlewska-Bujok i C. Miżejewski podkreślają, że „w 1923 roku prekursor wielu działań spółdzielczych, Jan Wolski, rozpoczął prace nad przeniesieniem do Polski europejskich doświadczeń spółdzielczości wytwórców i spółdzielczości pracy”. Następnie podkreślają, że „dopiero jednak po 1945 roku, przy wykorzystaniu przedwojennych doświadczeń, wyrosła spółdzielczość pracy ze wszystkim swoimi zaletaniami i uwarunkowaniami ustroju minionej epoki”, a „zmiany, jakie zaszły w Polsce po 1990 roku, nie sprzyjały spółdzielczości”⁸. Z kolei R. Szarfenberg stwierdza, że „w polskim prawie spółdzielnia socjalna zaczęła funkcjonować od połowy 2004 roku wraz z wejściem w życie ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy wprowadzającej odpowiednie przepisy do ustawy Prawo spółdzielcze (wejście w życie 1 czerwca 2004)”⁹.

Inni autorzy natomiast podnoszą, że „spółdzielnia socjalna została pomyślana jako podmiot ekonomii społecznej, czyli jako instytucja, która prowadzi działalność, łącząc cele gospodarcze i społeczne”, a „zatem i działa ze względu na dwa podstawowe cele. Jednym jest wspólne prowadzenie przedsiębiorstwa, a drugim włączenie spółdzielców w życie społeczne i zawodowe, odbudowanie ich umiejętności tworzenia i podtrzymywania relacji zarówno w pracy, rodzinie, jak i w społeczności lokalnej”¹⁰. Jednocześnie należy pamiętać, że „zmiany wprowadzone do ustawy Prawo spółdzielcze w 2004 roku” wprowadziły „do polskiego ustawodawstwa pojęcie spółdzielni socjalnej jako odmiany spółdzielni pracy”, a następnie „pojawiła się w 2005 roku koncepcja nowego typu podmiotu prawnego, łączącego w sobie zarówno cechy przedsiębiorstwa spółdzielczego, jak i organizacji pozarządowej”¹¹.

Zgodnie z obowiązującym stanem prawnym (ustawa o spółdzielniach socjalnych – dalej: u.s.s.) „przedmiotem działalności spółdzielni socjalnej jest prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa w oparciu o osobistą pracę członków oraz pracowników spółdzielni socjalnej” (art. 2 ust. 1 u.s.s.). Ponadto na podstawie art. 2 ust. 2 u.s.s. „spółdzielnia socjalna działa na rzecz:

- 1) społecznej reintegracji jej członków oraz pracowników spółdzielni socjalnej [...] przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu,

⁸ B. Godlewska-Bujok, C. Miżejewski, *Ustawa o spółdzielniach socjalnych. Komentarz*, wyd. II uzupełnione, Warszawa 2016, s. 7.

⁹ R. Szarfenberg, *Opinia na temat projektu nowelizacji ustawy o spółdzielniach socjalnych* (wersja 1, 23.10.07), http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/opinia_ss.pdf [dostęp 05.08.2019].

¹⁰ G. Bodzioch, B. Krasuska, J. Szafrńska, *Spółdzielnia socjalna jako forma działalności gospodarczej*, Warszawa 2013, <https://wupwarszawa.praca.gov.pl/documents/47726/1319690/Sp%C3%B3%C5%82dzielnia%20socjalna%20jako%20forma%20jako%20forma%20dzia%C5%82alno%C5%9Bci%20gospodarczej.pdf> [dostęp 05.08.2019].

¹¹ B. Godlewska-Bujok, C. Miżejewski, *op. cit.*, s. 8.

2) zawodowej reintegracji jej członków oraz pracowników spółdzielni socjalnej [...] przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy – a działania te nie są wykonywane w ramach prowadzonej przez spółdzielnię socjalną działalności gospodarczej”. Jednocześnie należy mieć na uwadze, że „spółdzielnia socjalna może prowadzić działalność społeczną i oświatowo-kulturalną na rzecz swoich członków, pracowników oraz ich środowiska lokalnego, a także działalność społecznie użyteczną”¹². Starając się zdefiniować spółdzielnię socjalną, można posłużyć się następującym określeniem, że jest ona „zrzeszeniem osób, w znacznie mierze zagrożonych wykluczeniem społecznym, które wspólnie, w oparciu o osobistą pracę, prowadzą przedsiębiorstwo i realizują cele społecznej oraz zawodowej reintegracji”¹³. Do osób, które są zagrożone wspomnianym wykluczeniem społecznym, należą również cudzoziemcy, a tym samym w dobie tzw. kryzysu migracyjnego¹⁴ w Europie praca ta może mieć nie tylko walory teoretyczne, tzn. *per se* być społecznie użyteczna, ale i w praktyce pozytywnie oddziaływać na gospodarkę danego państwa czy też na jego rynek pracy (np. poprzez aktywizację przedsiębiorczości cudzoziemców, jak i poprzez tworzenie nowych miejsc pracy).

Podmioty uprawnione do założenia spółdzielni socjalnej

Podmioty, które są uprawnione do założenia spółdzielni socjalnej, można podzielić według takich kryteriów, jak: przynależności państwowej (obywatelstwo osób fizycznych) i określonych cech związanych z ich podmiotowością. Na podstawie pierwszego z kryteriów można rozróżnić osoby fizyczne, które mają obywatelstwo polskie, i takie, które obywatelstwa polskiego nie mają. Jeśli chodzi o drugie kryterium, to zasadniczo można wyróżnić osoby fizyczne oraz inne podmioty, tj. osoby prawne oraz inne jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej. Ponadto, celem bardziej szczegółowego wyodrębnienia różnych podmiotów można zastosować dwa lub więcej kryteriów jednocześnie, np. podzielić osoby fizyczne na obywateli polskich oraz obywateli innych państw. Na podstawie kryterium przynależności do państwa polskiego można dodatkowo dokonać rozróżnienia podmiotów na tzw. krajowe bądź zagraniczne (zastosowane kryterium może tutaj być związane np. z miejscem siedziby spółki).

¹² Ustawa o spółdzielniach socjalnych z dnia 27 kwietnia 2006 r. (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1205 z późn. zm.), art. 2; dalej u.s.s.

¹³ G. Bodzioch, B. Krasuska, J. Szafrńska, *op. cit.*

¹⁴ Zob. szerzej: strona internetowa Parlamentu Europejskiego: <http://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20170629STO78631/kryzys-migracyjny-w-europie> [dostęp 08.08.2019].

Jak wynika z art. 4 u.s.s.¹⁵, do założenia spółdzielni socjalnej uprawnione są *expressis verbis* nie tylko osoby fizyczne, ale również inne podmioty, na przykład jednostki samorządu terytorialnego oraz kościelne osoby prawne. Jednocześnie zauważyć można, że przepisy art. 4 u.s.s. nie wykluczają teoretycznie możliwości ich stosowania do osób zagranicznych z państw członkowskich, o których mowa w art. 4 ust. 1 ustawy o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej¹⁶. W myśl definicji legalnej, którą sformułowano w tej ustawie, za osobę zagraniczną uważa się m.in. „osobę prawną z siedzibą za granicą, jednostkę organizacyjną niebędącą osobą prawną posiadającą zdolność prawną, z siedzibą za granicą”¹⁷, a za państwo członkowskie „inne niż Rzeczpospolita Polska państwo członkowskie Unii Europejskiej lub państwo członkowskie Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) - stroną umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym”¹⁸.

Mimo że art. 4 u.s.s. co do zasady dotyczy obywateli polskich, jego analiza prowadzi do wniosku, że przepisy te mają również zastosowanie do cudzoziemców. W odniesieniu do obywateli polskich należy zaznaczyć, że spółdzielnię socjalną mogą zakładać np. osoby bezrobotne, niepełnosprawne¹⁹. Co istotne, takie uprawnienie przysługuje także bezrobotnym cudzoziemcom.

Zgodnie z art. 4 ust. 1 u.s.s. do osób tych zalicza się „osoby bezrobotne, w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy”²⁰. Ściślej mówiąc, za bezrobotnego²¹ cudzoziemca uważa się osobę, która:

- posiada w Polsce status uchodźcy;
- posiada w Polsce zezwolenie na pobyt stały;
- posiada w Polsce zezwolenie na pobyt rezydenta długoterminowego Unii Europejskiej;
- posiada w Polsce zezwolenie na pobyt czasowy w celu wykonywania pracy w zawodzie wymagającym wysokich kwalifikacji²²;
- posiada w Polsce zezwolenie na pobyt czasowy udzielone, pod pewnymi warunkami²³, ze względu na inne okoliczności;

¹⁵ Zob. szerzej: u.s.s., art. 4.

¹⁶ Ustawa o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 marca 2018 r. (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1079), art. 4 ust. 1.

¹⁷ *Ibidem*, art. 3 ust. 5.

¹⁸ *Ibidem*, art. 3 ust. 6.

¹⁹ Zob. szerzej: u.s.s., art. 4.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z dnia 20 kwietnia 2004 r. (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1265), art. 2 ust. 1 pkt 2; dalej u.p.z.i.r.p.

²² U.c., art. 127.

²³ *Ibidem*, art. 186 ust. 1 pkt 3.

- posiada w Polsce zgodę na pobyt ze względów humanitarnych;
- posiada w Polsce zgodę na pobyt tolerowany;
- korzysta w Polsce z ochrony czasowej;
- korzysta w Polsce z ochrony uzupełniającej²⁴;
- na podstawie art. 114 ust. 1 albo art. 114 ust. 1a²⁵, albo art. 126 ust. 1 u.c.²⁶ uzyskała zezwolenie na pobyt czasowy i pracę²⁷ oraz bezpośrednio przed rejestracją jako osoba bezrobotna była zatrudniona w Polsce nieprzerwanie przez co najmniej sześć miesięcy²⁸;
- uzyskała wizę w celu wykonywania pracy w Polsce oraz bezpośrednio przed rejestracją jako osoba bezrobotna była zatrudniona jw. nieprzerwanie przez co najmniej sześć miesięcy²⁹;
- jest członkiem rodziny cudzoziemca (inaczej: cudzoziemcem towarzyszącym w Polsce innemu obcokrajowcowi)³⁰, który jest obywatelem państwa członkowskiego Unii Europejskiej³¹ (małżonek lub do 21. roku życia bezpośredni zstępny obywatela państwa członkowskiego Unii Europejskiej lub jego małżonka, jak i ich bezpośredni zstępny do 21. roku życia albo wstępny – bez ograniczeń wiekowych – pozostający na utrzymaniu co najmniej jednego z nich³²);
- jest członkiem rodziny cudzoziemca (inaczej: cudzoziemcem towarzyszącym w Polsce innemu obcokrajowcowi)³³, który jest obywatelem jednego z państw Europejskiego Obszaru Gospodarczego nienależącego do Unii Europejskiej³⁴ (małżonek lub do 21. roku życia bezpośredni zstępny obywatela takiego państwa lub jego małżonka, jak i ich bezpośredni zstępny do 21. roku życia albo wstępny – bez ograniczeń wiekowych – pozostający na utrzymaniu co najmniej jednego z nich³⁵);
- jest członkiem rodziny cudzoziemca (inaczej: cudzoziemcem towarzyszącym w Polsce innemu obcokrajowcowi)³⁶, który jest obywatelem państwa niebędącego

²⁴ U.p.z.i.r.p., art. 1 ust. 3 pkt 2 lit. d–g, i, j, l.

²⁵ U.c., art. 114 ust. 1 i 1a.

²⁶ *Ibidem*, art. 126 ust. 1.

²⁷ Zob. szerzej: *ibidem*, art. 114.

²⁸ U.p.z.i.r.p., art. 1 ust. 3 pkt 2 lit. ha.

²⁹ *Ibidem*, art. 1 ust. 3 pkt 2 lit. ha.

³⁰ *Ibidem*, art. 1 ust. 3 pkt 2.

³¹ *Ibidem*, art. 1 ust. 3 pkt 2 lit. a.

³² Ustawa o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin z dnia 14 lipca 2006 r. (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 293 z późn. zm.), art. 2 pkt 4.

³³ U.p.z.i.r.p., art. 1 ust. 3 pkt 3.

³⁴ *Ibidem*, art. 1 ust. 3 pkt 2 lit. b.

³⁵ Ustawa o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej..., art. 2 pkt 4.

³⁶ U.p.z.i.r.p., art. 1 ust. 3 pkt 3.

stroną umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym uprawnionym do korzystania ze swobody przepływu osób na podstawie zawartych umów przez to państwo ze Wspólnotą Europejską oraz jej państwami członkowskimi³⁷ (małżonek lub do 21. roku życia bezpośredni zstępny obywatela takiego państwa lub jego małżonka, jak i ich bezpośredni zstępny do 21. roku życia albo wstępny – bez ograniczeń wiekowych – pozostający na utrzymaniu co najmniej jednego z nich³⁸);

- jest członkiem rodziny obywatela polskiego i zarazem uzyskała zezwolenie na pobyt czasowy w Polsce bądź po złożeniu wniosku o udzielenie zezwolenia na pobyt czasowy, zezwolenia na pobyt stały czy zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Unii Europejskiej przebywa ona w Polsce, ale pod pewnymi warunkami³⁹ (tzn. na podstawie art. 108 ust. 1 pkt 2 lub art. 206 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach lub na podstawie umieszczonego w dokumencie podróży odcisku stempla, który potwierdza złożenie wniosku o udzielenie zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Unii Europejskiej, jeżeli bezpośrednio przed złożeniem wniosku o udzielenie zezwolenia na pobyt czasowy, zezwolenia na pobyt stały lub zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Unii Europejskiej posiadała zezwolenie na pobyt czasowy)⁴⁰.

Od wszystkich osób, o których mowa powyżej, ustawodawca dodatkowo wymaga w art. 2 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, aby spełnione zostały jednocześnie inne przesłanki (o charakterze pozytywnym oraz negatywnym), które w literaturze spotkały się z pewnymi uwagami⁴¹. Do tzw. pierwszej grupy przesłanek, od których uzależnia się przyznanie danej osobie statusu bezrobotnego, zalicza się:

- pozostawanie w niezatrudnieniu i niewykonywanie innej pracy zarobkowej;
- zdolność i gotowość do podjęcia zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy obowiązującym w danym zawodzie lub w danej służbie, albo innej pracy zarobkowej;

albo

- jeżeli jest osobą niepełnosprawną, wymaga się od niej zdolności i gotowości do podjęcia zatrudnienia co najmniej w połowie powyższego wymiaru czasu pracy;
- wymóg nieuczenia się w szkole (z pewnymi wyjątkami);

³⁷ *Ibidem*, art. 1 ust. 3 pkt 2 lit. c.

³⁸ Ustawa o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin z dnia 14 lipca 2006 r. (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 293 z późn. zm.), art. 2 pkt 4.

³⁹ Zob. szerzej: u.p.z.i.r.p., art. 1 ust. 3 pkt 4 oraz u.c., art. 108 ust. 1 pkt 2 oraz art. 206 ust. 1 pkt 2.

⁴⁰ Por.: u.p.z.i.r.p., art. 2 ust. 1 pkt 2.

⁴¹ Zob. szerzej: Z. Góral (red. nauk.), *Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Komentarz*, Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2016, s. 56–57.

- zarejestrowanie we właściwym – dla miejsca zameldowania stałego bądź czasowego – powiatowym urzędzie pracy;
- poszukiwanie zatrudnienia czy innej pracy zarobkowej.

Natomiast do drugiej grupy przesłanek zawartych w tym artykule, które również warunkują przyznanie danej osobie statusu bezrobotnego, można przykładowo wymienić minimalny wymagany wiek, górną granicę wieku mężczyzn lub kobiet (ukończony bez względu na płeć 18. rok życia; mężczyźni, którzy nie ukończyli 65 lat, a kobiety 60 lat)⁴².

Pierwsza grupa przesłanek to tzw. przesłanki pozytywne, od których zależy, czy dana osoba może być uznana w Polsce za bezrobotną⁴³. W przypadku wystąpienia jednej z przesłanek należących do drugiej grupy, tj. przesłanek negatywnych, z reguły takiej osobie odmawia się statusu bezrobotnego, pomimo że spełnione są jednocześnie pozostałe przesłanki o charakterze pozytywnym⁴⁴.

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy nie odbiera możliwości uzyskania statusu osoby bezrobotnej obywatelom innych państw członkowskich Unii Europejskiej, obywatelom państw z Europejskiego Obszaru Gospodarczego nienależących do Unii Europejskiej, jak i obywatelom państwa niebędącego stroną umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym uprawnionym do korzystania ze swobody przepływu osób na podstawie zawartych umów przez to państwo ze Wspólnotą Europejską oraz jej państwami członkowskimi⁴⁵. W świetle powyższego, można uznać, że prawo do uzyskania statusu osoby bezrobotnej przysługuje nie tylko obywatelom polskim, ale również określonym ustawowo cudzoziemcom, co jest potwierdzone w literaturze przedmiotu⁴⁶.

Podsumowując, cudzoziemcem w rozumieniu ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy jest osoba niebędąca obywatelem polskim⁴⁷. Oprócz tego, zgodnie z treścią tej ustawy, jej przepisy mają zastosowanie do tych cudzoziemców, którzy zamierzają wykonywać bądź wykonują pracę w Polsce⁴⁸. Zakres podmiotowy cudzoziemców, do których ustawa ta ma zastosowanie⁴⁹, jest szerszy w stosunku do tych, którym przysługują uprawnienia do uzyskania statusu osoby bezrobotnej⁵⁰. Dodatkowo na podstawie art. 4 ust. 1 u.s.s. wymaga się, aby każda osoba mająca status „bezrobotnego” (bez

⁴² Zob. szerzej: u.p.z.i.r.p., art. 2 ust. 1 pkt 2.

⁴³ Zob. szerzej: Z. Góral (red. nauk.), *op. cit.*, s. 56–68.

⁴⁴ Zob. szerzej: *ibidem*, s. 56–57, 68–86.

⁴⁵ U.p.z.i.r.p., art. 1 ust. 3 pkt 2 lit. a–c.

⁴⁶ Zob. szerzej: Z. Góral (red. nauk.), *op. cit.*, s. 57–58.

⁴⁷ U.p.z.i.r.p., art. 2 ust. 1 pkt 7.

⁴⁸ *Ibidem*, art. 1 ust. 3 pkt 2.

⁴⁹ Zob. szerzej: *ibidem*, art. 1 ust. 3 pkt 2–5.

⁵⁰ Zob. szerzej: *ibidem*, art. 2 ust. 1 pkt 2.

względu na jej obywatelstwo) miała pełną zdolność do czynności prawnych⁵¹, co jednocześnie także warunkuje możliwość zakładania spółdzielni socjalnej przez cudzoziemców w zależności od tego, czy korzystają oni lub nie korzystają z pełni praw (np. mając ograniczoną zdolność do czynności prawnych). Jednakże członkostwo w spółdzielni socjalnej mogą nabyć – na podstawie art. 5 ust. 4 u.s.s. – osoby (w tym cudzoziemcy) o ograniczonej zdolności do czynności prawnych⁵².

Kolejnym ważnym aspektem jest możliwość zakładania spółdzielni socjalnej przez absolwentów centrum lub klubu integracji społecznej. Zgodnie z treścią art. 4 u.s.s.⁵³ oraz na podstawie art. 2 pkt 1a i 1b ustawy o zatrudnieniu socjalnym z dnia 13 czerwca 2003 r. (dalej: u.z.s.) spółdzielnia socjalna może być założona przez absolwenta centrum integracji społecznej lub absolwenta klubu integracji społecznej⁵⁴. Art. 2 pkt 1a u.z.s. stanowi, iż absolwentem centrum integracji społecznej jest osoba, „która przez okres nie krótszy niż 6 miesięcy uczestniczyła w zajęciach w centrum integracji społecznej i otrzymała zaświadczenie, o którym mowa w art. 13 ust. 5a”. Ponadto podkreśla się, że „osoba ta jest absolwentem centrum integracji społecznej przez okres 6 miesięcy od dnia zakończenia zajęć w centrum integracji społecznej”⁵⁵. Natomiast absolwentem klubu integracji społecznej jest osoba, „która uczestniczyła w klubie integracji społecznej przez okres nie krótszy niż 6 miesięcy, posiada ważne zaświadczenie, o którym mowa w art. 18 ust. 5a, oraz zrealizowała postanowienia kontraktu socjalnego”⁵⁶. W odniesieniu do centrum integracji społecznej „po zakończeniu uczestnictwa w zajęciach w Centrum kierownik Centrum wydaje uczestnikowi zaświadczenie potwierdzające uczestnictwo w zajęciach i umiejętności nabyte w ramach reintegracji zawodowej i społecznej”⁵⁷. W drugim przypadku „Zakończenie uczestnictwa w klubie integracji społecznej jest potwierdzone zaświadczeniem wydawanym niezwłocznie przez podmiot prowadzący klub integracji społecznej”⁵⁸.

Zakres podmiotowy ustawy o zatrudnieniu socjalnym *expressis verbis* ma zastosowanie, pod pewnymi warunkami⁵⁹, „do:

- 1) bezdomnych realizujących indywidualny program wychodzenia z bezdomności, w rozumieniu przepisów o pomocy społecznej,
- 2) uzależnionych od alkoholu,

⁵¹ U.s.s., art. 4.

⁵² *Ibidem*, art. 5 ust. 4.

⁵³ *Ibidem*, art. 4 ust. 1 pkt 2.

⁵⁴ Ustawa o zatrudnieniu socjalnym z dnia 13 czerwca 2003 r. (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 217 z późn. zm.), art. 2 pkt 1a i 1b.

⁵⁵ *Ibidem*, art. 2 pkt 1a.

⁵⁶ *Ibidem*, art. 2 pkt 1b.

⁵⁷ *Ibidem*, art. 13 ust. 5a.

⁵⁸ *Ibidem*, art. 18 ust. 5a.

⁵⁹ *Ibidem*, art. 1 ust. 3.

- 3) uzależnionych od narkotyków lub innych środków odurzających,
- 4) chorych psychicznie, w rozumieniu przepisów o ochronie zdrowia psychicznego,
- 5) długotrwale bezrobotnych w rozumieniu przepisów o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy,
- 6) zwalnianych z zakładów karnych, mających trudności w integracji ze środowiskiem, w rozumieniu przepisów o pomocy społecznej,
- 7) uchodźców realizujących indywidualny program integracji, w rozumieniu przepisów o pomocy społecznej,
- 8) osób niepełnosprawnych, w rozumieniu przepisów o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych,

którzy podlegają wykluczeniu społecznemu i ze względu na swoją sytuację życiową nie są w stanie własnym staraniem zaspokoić swoich podstawowych potrzeb życiowych i znajdują się w sytuacji powodującej ubóstwo oraz uniemożliwiającej lub ograniczającej uczestnictwo w życiu zawodowym, społecznym i rodzinnym” (art. 1 ust. 2 u.z.s.)⁶⁰.

Na podstawie analizy obowiązujących uregulowań prawnych można stwierdzić, że przepisy u.z.s. mają zastosowanie do osób, którym przyznano status uchodźcy. A nadto, powinni oni jednocześnie realizować indywidualny program integracji. Z treści art. 12 u.z.s. jednoznacznie wynika, że osoby wymienione w art. 1 u.z.s. mogą być skierowane (w tym o statusie uchodźcy) do uczestnictwa w zajęciach, które są prowadzone przez centrum integracji społecznej⁶¹. Na podstawie art. 18 ust. 1 u.z.s. „gmina, organizacja pozarządowa oraz podmioty [...] prowadzące reintegrację zawodową i społeczną dla osób, o których mowa w art. 1, mogą prowadzić klub integracji społecznej. Klub integracji społecznej prowadzony jest po dokonaniu wpisu w rejestrze, o którym mowa w art. 18a”⁶². Zdaniem Grzegorza Wilgi „w podanym kręgu podmiotów uprawnionych w pkt 7 wymienione są osoby posiadające status uchodźcy i korzystające z indywidualnego programu integracji, którym ze względu na ciężką sytuację życiową grozi marginalizacja i wykluczenie społeczne”. Zwraca on także uwagę, że „wszyscy migranci przymusowi” (osoby mające status uchodźcy, osoby mające zgodę na pobyt tolerowany) pod pewnymi warunkami, tzn. „po dokonaniu pewnych formalności (chodzi tutaj głównie o rejestrację w urzędzie pracy)” mogą założyć spółdzielnie socjalną w Polsce⁶³.

W tym miejscu należy przypomnieć, że zgodnie z treścią art. 4 ust. 1 u.s.s. założycielami spółdzielni socjalnej mogą być wyłącznie osoby, które mają pełną zdolność

⁶⁰ *Ibidem*, art. 1 ust. 2.

⁶¹ Zob. szerzej: *ibidem*, art. 12.

⁶² *Ibidem*, art. 18 ust. 1.

⁶³ G. Wilga, *Spółdzielczość socjalna jako nowa forma integracji migrantów przymusowych na polskim rynku pracy*, „Stowarzyszenie Interwencji Prawnej: Analizy, Raporty, Ekspertyzy” 2007, nr 1 (5), s. 5, <https://interwencjaprawna.pl/docs/ARE-107-spoldzielnie-socjalne.pdf> [dostęp 09.08.2019].

do czynności prawnych⁶⁴. Jednakże na podstawie art. 5 ust. 4 członkostwo w spółdzielni socjalnej mogą nabyć osoby mające ograniczoną zdolność do czynności prawnych⁶⁵. Zwraca na to uwagę Grzegorz Wilga podnosząc, że „osoby, które zakładają spółdzielnię socjalną muszą mieć pełną zdolność do czynności prawnych – nie mogą być więc niepełnoletnie lub całkowicie ubezwłasnowolnione. Jednak od członka spółdzielni («niezałożyciela») nie wymaga się takiej pełnej zdolności – wystarczy ograniczona zdolność do czynności prawnych»⁶⁶.

Na podstawie art. 4 ust. 1 u.s.s. uprawnienie do założenia spółdzielni socjalnej również mają:

- osoby niepełnosprawne;
- osoby do 30. roku życia oraz po ukończeniu 50 roku życia, mające status osoby poszukującej pracy, bez zatrudnienia⁶⁷;
- opiekunowie osoby niepełnosprawnej poszukujący pracy, którzy jednocześnie nie pozostają w zatrudnieniu lub nie wykonują innej pracy zarobkowej (pod pewnymi warunkami)⁶⁸;
- osoby poszukujące pracy, jednocześnie niepozostające w zatrudnieniu i niewykonyjące innej pracy zarobkowej;
- osoby opuszczające, pod pewnymi warunkami, rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą, regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną⁶⁹;
- osoby, u których pobyt w rodzinnej pieczy zastępczej ustał, pod pewnymi warunkami, z powodu śmierci osób tworzących rodzinę zastępczą oraz w wyniku śmierci osoby prowadzącej rodzinny dom dziecka⁷⁰.

W stosunku do wymienionych powyżej osób istnieje wymóg posiadania przez nie pełnej zdolności do czynności prawnych⁷¹. Jednocześnie przepisy u.s.s. nie wykluczają nabycia przez te osoby członkostwa w spółdzielni socjalnej, nawet gdy mają one ograniczoną zdolność do czynności prawnych⁷². Ustawa o spółdzielniach socjalnych dopuszcza do założenia spółdzielni socjalnej również „inne osoby” niż te, które zostały powyżej wymienione zgodnie z warunkami, które określa ustawa. Dodatkowo bez żadnych

⁶⁴ U.s.s., art. 4 ust. 1.

⁶⁵ *Ibidem*, art. 5 ust. 4.

⁶⁶ G. Wilga, *op. cit.*, s. 5.

⁶⁷ U.s.s., art. 4 ust. 1.

⁶⁸ U.p.z.i.r.p., art. 49 pkt 7.

⁶⁹ Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1111 z późn. zm.), art. 140 ust. 1.

⁷⁰ *Ibidem*, art. 140 ust. 2.

⁷¹ U.s.s., art. 4 ust. 1.

⁷² *Ibidem*, art. 5 ust. 4.

ograniczeń czy wymogów związanych z zakresem prowadzonej działalności, o których stanowi art. 4 ust. 2 pkt 1 u.s.s., do zakładania spółdzielni socjalnej uprawnione są:

- organizacje pozarządowe;
- jednostki samorządu terytorialnego;
- kościelne osoby prawne⁷³.

Zatrudnienie w ramach spółdzielni socjalnej

Osoby świadczące prace w ramach spółdzielni socjalnej, a mianowicie jej członkowie, mogą być zatrudnieni na podstawie spółdzielczej umowy o pracę⁷⁴ (co do zasady) lub „jeśli jest to uzasadnione rodzajem działalności spółdzielni” umowy o pracę nakładczą, umowy zlecenia, umowy o dzieło⁷⁵ lub umowy o pracę (jeśli statut spółdzielni tak stanowi)⁷⁶.

Do takich umów odpowiednio stosuje się przepisy art. 185 ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze⁷⁷, zgodnie z którym „w razie gospodarczej konieczności walne zgromadzenie, w celu zapewnienia pracy wszystkim członkom, może skrócić równomiernie czas pracy i zmniejszyć odpowiednio wynagrodzenie członków bez wypowiedzenia spółdzielczej umowy o pracę lub jej warunków. Uchwała walnego zgromadzenia powinna dotyczyć co najmniej jednego działu pracy lub wszystkich członków wykonujących pracę tego samego rodzaju”⁷⁸. Jednocześnie przepisy u.s.s. nie przewidują, aby członkom spółdzielni przysługiwało prawo „do udziału w nadwyżce bilansowej” (w ramach prawa „do wynagrodzenia”)⁷⁹.

Uregulowania prawne dotyczące zatrudniania w ramach spółdzielni socjalnej mają zastosowanie nie tylko do obywateli polskich, ale również do osób z innych państw, które zarówno są członkami-założycielami spółdzielni socjalnej⁸⁰ bądź nabyli później członkostwo⁸¹ (członkostwo wtórnie), albo nie są w ogóle członkami spółdzielni socjalnej (przy zachowaniu określonych proporcji)⁸².

⁷³ *Ibidem*, art. 4 ust. 2.

⁷⁴ *Ibidem*, art. 12 ust. 1.

⁷⁵ Ustawa z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1285 z późn. zm.), art. 201 § 1; dalej u.p.s.

⁷⁶ *Ibidem*, art. 201 § 1a.

⁷⁷ U.s.s., art. 12 ust. 1.

⁷⁸ U.p.s., art. 185.

⁷⁹ U.s.s., art. 12 ust. 2.

⁸⁰ G. Bodzioch, B. Krasuska, J. Szafrńska, *op. cit.*

⁸¹ U.s.s., art. 5 ust. 4–6.

⁸² *Ibidem*, art. 12 ust. 1a.

Warto dodać, że spółdzielnia socjalna może być założona nawet przez trzy osoby fizyczne, przy czym liczba jej członków (w rozumieniu osób fizycznych) nie może być mniejsza niż pięć i przekraczać zasadniczo pięćdziesięciu (poza wyjątkami, które przewiduje ustawa)⁸³.

Podsumowanie

Aktywizacja zawodowa cudzoziemców w ramach spółdzielni socjalnej może stanowić istotne wsparcie dla osób, które mogą być zagrożone marginalizacją, wykluczeniem społecznym. Stwarza ona warunki dające możliwość osiągnięcia bardziej ustabilizowanej sytuacji życiowej osób, które w dłuższej perspektywie zmuszone byłyby do korzystania z pomocy pochodzącej ze środków publicznych bądź osób prywatnych (np. ze zbiorów charytatywnych). Przyjęte rozwiązania prawne stwarzają możliwość aktywizacji zawodowej cudzoziemców na rynku pracy, co bezpośrednio wynika z przypisów u.s.s.

W literaturze wyrażany jest pogląd, że „ustawa o spółdzielniach socjalnych wraz z innymi ustawami, m.in. ustawą o zatrudnieniu socjalnym i ustawą o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy tworzy system aktywizacji zawodowej i zatrudnienia osób w szczególnej sytuacji na rynku pracy, a więc takich, którym najtrudniej znaleźć pracę. Spółdzielnie socjalne są ważnym instrumentem ułatwiającym stworzenie wspólnego przedsiębiorstwa osobom chcącym wspólnie je prowadzić, a które dotąd – z różnych powodów – nie były w stanie tego robić”⁸⁴. Co więcej, „poprzez prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa, spółdzielnia miała stanowić część systemu aktywnej integracji oraz zatrudnienia socjalnego, stwarzając nowe możliwości znalezienia pracy i powrotu na rynek pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz zaliczanych do grupy osób o tzw. niskiej zatrudnialności. Uchwalenie ustawy oznaczało również dążenie ustawodawcy do realizacji aktywnej polityki zatrudnienia i integracji społecznej, za sprawą nowego mechanizmu aktywizacji zawodowej oraz reintegracji zawodowej i społecznej dla osób zagrożonych wykluczeniem z rynku pracy”⁸⁵.

Liczba osób, które np. uzyskały w Polsce w latach 2014–2016 status uchodźcy, wynosi 718. Wśród osób tych dominują przede wszystkim obywatele takich państw, jak: Syria – 388, Rosja – 60, Afganistan – 56, Irak – 49. Zgodę na pobyt tolerowany w Polsce uzyskało 471 osób, z czego 328 to obywatele Rosji, a 50 – Gruzji⁸⁶. W 2018 roku 4135 osób

⁸³ *Ibidem*, art. 5–5a.

⁸⁴ B. Godlewska-Bujok, C. Miżejewski, *op. cit.*, s. 15.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 14.

⁸⁶ Strona internetowa Urzędu do Spraw Cudzoziemców: *Dane liczbowe dotyczące postępowań prowadzonych wobec cudzoziemców w latach 2014–2016*, <https://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-okresowe/zestawienia-roczne/> [dostęp 09.08.2019].

złożyło wnioski o udzielenie w Polsce ochrony międzynarodowej, a 168 osób uzyskało status uchodźcy i 16 zgodę na pobyt tolerowany⁸⁷. Osoby przybywające do Polski mogą stanowić grupę potencjalnie zagrożoną wykluczeniem społecznym, dlatego aktywizacja zawodowa w ramach spółdzielni socjalnej wydaje się ważnym czynnikiem dla ich integracji społecznej. Aktywizacja zawodowa tych osób może być nie tylko pożądana z punktu widzenia społecznego, ale również gospodarczego, w szczególności biorąc pod uwagę niski stopień bezrobocia w Polsce⁸⁸.

Należałoby także rozważyć możliwość rozszerzenia sytuacji, w których cudzoziemiec oczekujący na decyzję o udzielenie zezwolenia na pobyt i pracę w Polsce mógłby uzyskać legalne zatrudnienie⁸⁹. Chodzi tutaj nie tylko o zatrudnienie stałe, ale również tymczasowe, np. na podstawie art. 12 ust. 1a u.s.s., gdy dany cudzoziemiec ma odcisk stempla w paszporcie, o którym mowa w art. 108 u.c., a postępowanie administracyjne z przyczyn od niego niezależnych trwa wiele miesięcy i nie ma on innej możliwości legalnego zatrudnienia w Polsce⁹⁰. Tego rodzaju rozwiązanie, chociaż nie gwarantuje wyeliminowania całkowicie nielegalnego zatrudnienia cudzoziemców w Polsce, mogłoby stanowić alternatywę dla osób przebywających w Polsce i starających się pokryć koszty swojego życia w sposób legalny (w tym również członków swojej rodziny) do czasu uzyskania ostatecznej decyzji w sprawie udzielenia zezwolenia na pobyt i pracę.

Bibliografia

Literatura

- Godlewska-Bujok B., Miżejewski C., *Ustawa o spółdzielniach socjalnych. Komentarz*, wyd. II uzupełnione, Warszawa 2016.
- Góral Z. (red. nauk.), *Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Komentarz*, Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2016.

⁸⁷ Strona internetowa Urzędu do Spraw Cudzoziemców: *Zestawienie liczbowe dotyczące postępowań prowadzonych wobec cudzoziemców w 2018 roku*, <https://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-okresowe/zestawienia-roczne/> [dostęp 09.08.2019].

⁸⁸ Według danych zamieszczonych na stronie internetowej "Statistics Explained" bezrobocie w czerwcu 2019 r. wynosiło w Polsce 3,8%. Strona internetowa "Statistics Explained": https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics-Recent_developments [dostęp 09.08.2019]. Natomiast według danych Głównego Urzędu Statystycznego bezrobocie w marcu 2019 r. wynosiło w Polsce 5,9%. Zob. szerzej: Główny Urząd Statystyczny, *Bezrobocie rejestrowane I kwartał 2019 r.*, Warszawa 2019, s. 8.

⁸⁹ Zob. szerzej: strona internetowa Dolnośląskiego Urzędu Wojewódzkiego we Wrocławiu: <https://przybysz.duw.pl/faq/> [dostęp 09.08.2019].

⁹⁰ Zob. szerzej: strona internetowa Rzecznika Praw Obywatelskich: [https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystąpienie do MSWiA w sprawie przewlekłości postępowań legalizacyjnych wobec cudzoziemców.pdf](https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystąpienie%20do%20MSWiA%20w%20sprawie%20przewlekłości%20postępowania%20legalizacyjnych%20wobec%20cudzoziemców.pdf) [dostęp 09.08.2019].

Wilga G., *Spółdzielczość socjalna jako nowa forma integracji migrantów na polskim rynku pracy*, „Stowarzyszenie Interwencji Prawnej: Analizy, Raporty, Ekspertyzy” 2007, nr 1 (5).

Źródła

Główny Urząd Statystyczny, *Bezrobocie rejestrowane I kwartał 2019 r.*, Warszawa 2019.

Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2096).

Ustawa o cudzoziemcach (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2094 z późn. zm.).

Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z dnia 20 kwietnia 2004 r. (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1265).

Ustawa o spółdzielniach socjalnych z dnia 27 kwietnia 2006 r. (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1205 z późn. zm.).

Ustawa o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin z dnia 14 lipca 2006 r. (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 293 z późn. zm.).

Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1111 z późn. zm.).

Ustawa o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 marca 2018 r. (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1079).

Ustawa o zatrudnieniu socjalnym z dnia 13 czerwca 2003 r. (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 217 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1285 z późn. zm.).

Internet

Bodzioch G., Krasuska B., Szafrńska. J., *Spółdzielnia socjalna jako forma działalności gospodarczej (wydanie drugie)*, <https://wupwarszawa.praca.gov.pl/documents/47726/1319690/Sp%C3%B3%C5%82dzielnia%20socjalna%20jako%20forma%20jako%20forma%20dzia%C5%82alno%C5%9Bci%20gospodarczej.pdf>

Dolnośląski Urząd Wojewódzki we Wrocławiu: <https://przybysz.duw.pl>

Parlament Europejski: <http://www.europarl.europa.eu/portal/pl>

Rzecznik Praw Obywatelskich: <https://www.rpo.gov.pl>

“Statistics Explained”: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page/pl

Szarfenberg R., *Opinia na temat projektu nowelizacji ustawy o spółdzielniach socjalnych* (wersja 1, 23.10.07), http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/opinia_ss.pdf

Unia Europejska: https://europa.eu/european-union/index_pl

Urząd do Spraw Cudzoziemców: <https://udsc.gov.pl>

Wilga G., *Spółdzielczość socjalna jako nowa forma integracji migrantów na polskim rynku pracy*, <https://interwencjaprawna.pl/docs/ARE-107-spoldzielnie-socjalne.pdf>